

หากพระเวสสันดรไม่ได้ประสูติกลางตลาด*

Other Meaning of the name 'Vessantara'

ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ**

บทนำ

ในฐานะคนไทยที่เป็นชาวพุทธเมื่อเราศึกษาเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะพระชาติสุดท้ายในทศชาติ คือ เรื่องพระมหาเวสสันดรหรือพระเวสสันดร¹ หลายคนอาจมีข้อสงสัยหลายข้อ เช่น ทำไมพระเวสสันดรจึงจิตใจกว้าง ใจถึงนัก มอบได้แม้กระทั่งพระโอรส พระธิดาและพระมเหสีให้เป็นทาน? พระเวสสันดรทำเช่นนี้ถูกหรือไม่? สิทธิในชีวิตของพระโอรสชาติและพระธิดากันหา รวมถึงพระนางมัทรีมเหสีควรเป็นของพระเวสสันดรหรือควรจะให้ทั้งสามพระองค์ตัดสินใจเอง? เป็นต้น ซึ่งคำถามเหล่านี้เป็นคำถามใหญ่เป็นคำถามในภาพรวม แต่ยังมีคำถามปลีกย่อยอีกข้อหนึ่งที่น่าสนใจมาก นั่นคือ ทำไมพระเวสสันดรซึ่งมีบุญญาธิการมากจึงต้องมาประสูติกลางตลาด? และคำถามนี้นำไปสู่คำถามย่อยๆ อีกหลายข้อ คือ เราสามารถตีความหมายใหม่ให้กับชื่อของพระเวสสันดรต่างจากพระไตรปิฎกได้หรือไม่? มีหลักฐานอื่นๆ ที่แสดงว่าพระเวสสันดรไม่ได้เกิดกลางตลาดหรือไม่? และหากเราตีความใหม่จะมีประโยชน์อย่างไร?

* ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ฯ ที่ปรึกษาศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร ผู้จุดประกายและให้มุมมองใหม่สำหรับความหมายของคำว่า "เวสสันดร" และ "วิศวันตระ" แก่ผู้เขียน

** อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹ คำว่า เวสสันดร กับ มหาเวสสันดร มีข้อแตกต่างกัน คือ ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาใช้คำว่า เวสสันดร หรือเวสสันดร แต่ในวรรณกรรมของไทยนิยมเติมคำว่า มหา เพิ่มเข้าไปเป็น มหาเวสสันดร เพื่อการยกย่องเช่นเดียวกับที่เติมคำว่า มหา เข้าไปในคำว่า ชาติ เป็น มหาชาติ อันเป็นการยกย่อง และให้ความสำคัญแก่พระชาติสุดท้าย ในบทความนี้จะใช้คำว่า เวสสันดร เท่านั้น.

เพื่อตอบคำถามดังกล่าว บทความนี้จะนำเสนอความเห็นเกี่ยวกับความหมายของพระนามว่า เวสสันดร ในหลายแง่มุมผ่านมุมมองทั้งจากภาษาบาลีและจากภาษาสันสกฤต โดยจะเน้นที่เนื้อหาที่ผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทยเป็นหลัก

อิทธิพลของพระเวสสันดรต่อวิถีไทย

เวสสันดรชาดกเป็นหนึ่งในชาดกที่สำคัญที่สุดใหม่หานิปาตชาดก เป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก โดยจัดอยู่ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เป็นอดีตชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าในสิบพระชาติที่สำคัญหรือทศชาติซึ่งชาวไทยทั่วไปนิยมเรียกว่า พระเจ้าสิบชาติ แต่เนื่องจากชาวไทยชอบใจเนื้อหาเรื่องเวสสันดรชาดกนี้เป็นพิเศษและถือว่าเป็นพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงเรียกเวสสันดรชาดกนี้ว่า “มหาชาติ” การเทศน์เรื่องพระเวสสันดรหรือที่เรียกกันทั่วไปว่า “การเทศน์มหาชาติ” เป็นประเพณีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญอย่างหนึ่งในวิถีไทยสันนิษฐานกันว่ามีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย² เป็นประเพณีประจำใจของชาวไทย ทุกๆ ปี ราวเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคมในฤดูน้ำหลากแต่ละวัดจะจัดให้มีการเทศน์มหาชาติ ส่วนชาวไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือถือว่า การเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งในฮีต ๑๒³ หรือ จารีต ๑๒ เดือน โดยเรียกว่า บุญผะเหวด ซึ่งก็มาจากคำว่า พระเวสสันดรนั่นเอง นิยมจัดขึ้นในเดือน ๔ ตามจันทรคติ หรือราวเดือนมีนาคมซึ่งเป็นช่วงทำบุญหลังจากการเก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว

หลักฐานที่แสดงว่าชาวไทยนิยมชมชอบประเพณีการเทศน์มหาชาติ นอกจากจะเห็นได้จากการที่การเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีประจำชาติหรือวิถีชีวิตแล้ว ยังมีหลักฐานที่อยู่ในรูปหนังสือบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา คือ

² กรมศิลปากร. มหาชาติคำหลวง. (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖), คำนำ ๒.

³ ฮีต ๑๒ คือ ฮีตที่ ๑ เดือนอ้าย บุญเข้ากรรมหรือปวิสากรรม ฮีตที่ ๒ เดือนยี่ บุญดูณลาน ฮีตที่ ๓ เดือน ๓ บุญข้าวจี ฮีตที่ ๔ เดือน ๔ บุญผะเหวดหรือเทศน์มหาชาติ ฮีตที่ ๕ เดือน ๕ สงกรานต์ ฮีตที่ ๖ เดือน ๖ บุญบังไฟ ฮีตที่ ๗ เดือน ๗ บุญข้าสะหรือซาระ ฮีตที่ ๘ เดือน ๘ บุญเข้าพรรษา ฮีตที่ ๙ เดือน ๙ บุญข้าวประดับดิน ฮีตที่ ๑๐ เดือน ๑๐ บุญข้าวสากหรือกระยาสาร ฮีตที่ ๑๑ เดือน ๑๑ บุญออกพรรษา ฮีตที่ ๑๒ เดือน ๑๒ บุญกฐิน.

มหาชาติคำหลวง⁴ ตามจดหมายเหตุกล่าวไว้ว่า เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๒๕ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีรับสั่งให้ประชุมนักปราชญ์และราชบัณฑิต แปลเวสสันดรชาดกจากภาษามครเป็นภาษาไทยแล้วแต่งเป็นฉันทน์บ้างโคลงบ้างอย่างไรเพราะ จนกระทั่งถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ได้ทรงพระราชนิพนธ์เวสสันดรชาดก หรือมหาชาติพระราชนิพนธ์ สำหรับสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเมื่อทรงผนวชเป็นสามเณรแล้วต้องถวายเทศน์⁵

ความนิยมเรื่องพระเวสสันดรนี้ในภาคเหนือหรืออาณาจักรล้านนาเดิมมีมากจนปรากฏมีคัมภีร์ภาษาบาลีเล่มใหญ่ชื่อ “เวสสันดรที่ปณี” ซึ่งประพันธ์โดย “พระสิริมังคลาจารย์” พระจอมปราชญ์แห่งเมืองเชียงใหม่ในปี พ.ศ. ๒๐๖๐ ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลภนัตตราช (พระเมืองแก้ว) หรือพระเจ้าเหลนแห่งพระเจ้าติโลกราช⁶ ส่วนความนิยมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานก็ไม่แพ้กัน จนกลายเป็นฮีตที่สำคัญประจำเดือนสี่ คือ บุญผะเหวดดังกล่าวแล้ว ทั้งในด้านวรรณกรรมก็ปรากฏมีผลงานชื่อว่า “ลำพระเวส-เทศน์มหาชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดกภาคอีสาน” ประพันธ์โดยนักปราชญ์อีสานโบราณแต่ได้รับการตรวจสอบชำระโดย อาจารย์พิฑูร มลิวัลย์⁷

นอกจากภาษาไทยแล้ว เรื่องเทศน์มหาชาติยังมีผู้ศึกษาและนำเสนอเป็นภาษาต่างประเทศมากมายหลายเล่ม แต่เล่มที่มีผู้อ้างและกล่าวถึงกันมากกว่ามีความสมบูรณ์ทั้งเนื้อหาและบทวิเคราะห์⁸ ก็คือ หนังสือ The Thet Maha chat Ceremony หรือชื่อเต็มคือ A Retrospective view and account of the origin of the Thet Maha chat Ceremony (Maha Jati Desana) or Exposition of the tale of the Great Birth as

⁴ กรมศิลปากร. มหาชาติคำหลวง. คำนำ ๓.

⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔. มหาชาติพระราชนิพนธ์. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘), คำอธิบาย ก.

⁶ สำนักราชเลขาธิการ. เวสสันดรที่ปณี ภาคภาษาบาลี. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๑), (๔)

⁷ พิฑูร มลิวัลย์. (ตรวจสอบชำระ). ลำพระเวส-เทศน์มหาชาติ หรือมหาเวสสันดรชาดกภาคอีสาน. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้าปกใน.

⁸ G.E. Gerini. *The Thet Mahā (Chāt Ceremony)*. Bangkok : Sathirakoses-Nagapradipa Foundation, 1976), Introductory notes, 9.

performed in Siam ที่เป็นผลงานของ พันเอกพระสารสาสน์พลขันธ์ หรือ Colonel G.E. Gerini นักปราชญ์ชาวอิตาลี ซึ่งได้ประพันธ์ขึ้นเมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๒ (พ.ศ. ๒๔๓๕) และได้รับการตีพิมพ์อีกครั้งเมื่อ ค.ศ. ๑๘๗๖ (พ.ศ. ๒๔๑๙) โดยมูลนิธิเรอิจีเยโรเกศ-นาคะประทับ

เวสสันดรชาดก กับ วิศวันดร-อวทาน^๑ :
จากภาษาบาลีสู่ภาษาสันสกฤต

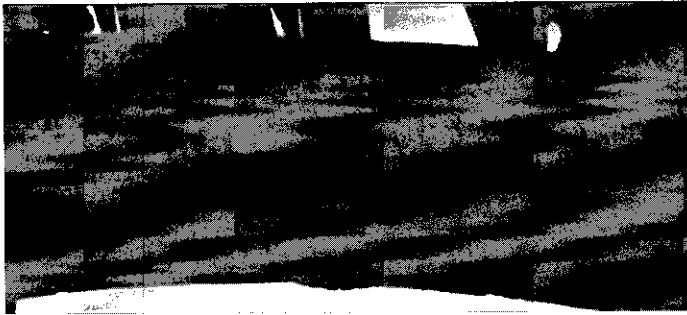
เวสสันดรชาดก มีที่มาจากคาถาภาษาบาลีในส่วนที่เรียกว่า ชุททกนิกาย มหา นิบาตชาดกและจริยาปิฎก จัดเป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎก¹⁰ และมีความเก่าแก่มาก พุทธศาสนิกชนโดยเฉพาะฝ่ายเถรวาทเชื่อว่าพระไตรปิฎกทั้งหมดของฝ่ายเถรวาทในปัจจุบันไม่ต่างจากพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎกที่พระอรหันตสาวกได้สังคายนาไว้ในครั้งแรกหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าได้ ๓ เดือน จนถึงครั้งที่ ๓ ในสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ราวพุทธศตวรรษที่ ๓ (พ.ศ. ๒๑๘ หรือ ๒๓๘) และในพุทธศตวรรษที่ ๓ นี้ นิทานชาดกที่เล่าเรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้าได้รับความนิยมนามาก โดยถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญมากส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา หลักฐานสำคัญที่เห็นได้ในปัจจุบันคือ ภาพสลักเล่าเรื่องชาดกที่สุภูปสาณูจี และที่ภารหุด¹¹ เรื่องพระเวสสันดรนี้ก็เป็นหนึ่งในชาดกที่ได้รับความนิยมมากที่สุดจะเห็นได้จากภาพสลักที่เสาดินด้านทิศเหนือของสุภูปสาณูจี แสดงถึงตอนพระเวสสันดรพาพระนางมัทรี พระโอรสกัณหาและพระธิดากัณหาขึ้นมาเสด็จเข้าสู่เขาวงกตหรือตอवनประเวศ (ดูภาพ

^๑ “อวทาน” เป็นภาษาสันสกฤต คำนี้มีความหมายเหมือนกับคำว่า “ชาดก หรือ ชาดก” ในภาษาบาลี หมายถึง เรื่องในอดีตของพระพุทธเจ้าตอนเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ ดู Maurice Winternitz. *A History of Indian Literature Volume II : Buddhist Literature and Jaina Literature*. translated into English by V. Srinivasa Sarma. (Delhi : Motilal Banarsidass. 1993. reprint), p. 266-267

¹⁰ ทฤษฎธรรุสสุ สงฺคิตฺเตปิฎกั ๒๕๓๐ พุทฺธวสุเส. เล่มที่ ๒๘, และ ๓๑. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา ๒๕๓๑) ชุททกนิกาย ชาดก. เล่มที่ 28/ หน้า 377-480/ ข้อ 2670-3463 ชุททกนิกาย จริยาปิฎก. เล่มที่ 33/ หน้า 618-624/ ข้อ 67-124.

¹¹ E.B. Cowell. *The Jātaka or Stories of the Buddha's former Births*. (Delhi:Cosmo Publications, 1973), preface vi.

ประกอบที่ ๑) และจากหลักฐานด้านศิลปะสมัยอมราวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๘ (คริสต์วรรษที่ ๓) มีภาพสลักเรื่องเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรได้พระราชทานช้าง รถม้าและพระโอรส พระธิดาให้แก่พราหมณ์ชุก¹² (ดูภาพประกอบที่ ๒ และ ๓)

ภาพประกอบที่ ๑ ภาพสลักที่เสาหินด้านทิศเหนือของสถูปสาญจี แสดงถึงตอนพระเวสสันดรพาพระนางมัทรี พระโอรสภักทหาและพระธิดากัณหาชيناเสด็จเข้าสู่เขาวงกตหรือตอนวนนประเวศ

ภาพประกอบที่ ๒ ภาพสลักสมัยอมราวดี แสดงถึงตอนพระเวสสันดรพระราชทานช้างและราชรถ ที่มาของภาพ - Robert Knox. *Amaravati : Buddhist Sculpture from the Great stūpa.* (London : British Museum Press, 1992), 102.

¹² Robert Knox. *Amaravati : Buddhist Sculpture from the Great Stupa.* (London : British Museum Press, 1992), p. 102-103.

ส่วนการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรของเวสสันดรชาดกนั้นมีหลักฐานว่าได้รับการจารึกลงในใบลานในการสังคายนาครั้งที่ ๔ ณ เกาะลังกา ในรัชสมัยของพระเจ้าวิฏฐคามินีอภัย ประมาณ ๑๐๑-๗๗ ปีก่อนค.ศ.หรือมีอายุราวๆ พุทธศตวรรษที่ ๕¹³ การเทศน์มหาชาติที่แสดงถึงเรื่องของพระเวสสันดรหรือเวสสันดรชาดกที่ปรากฏในประเทศไทยมีเค้าเรื่องและเนื้อเรื่องทั้งหมดมาจากพระไตรปิฎก คือ สุตตันตปิฎกหรือพระสุตตรและมาจากอรรถกถาชาดก¹⁴ ซึ่งอรรถกถานี้ได้รับการรจนาขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๙ หรือ ๑๐ ร่วมสมัยกับพระพุทธโฆสะ พระอรรถกถาจารย์ผู้แต่งอรรถกถาธรรมบทและเชื่อกันว่าเป็นผู้แต่งอรรถกถาชาดกที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อวิถีชีวิตของชาวไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ด้านภาษาสันสกฤต พระเวสสันดร ได้รับการขนานพระนามว่า “วิศวันดร” ปรากฏอยู่ในเรื่อง “วิศวันดร-อวทาน” เป็นส่วนหนึ่งของงานประพันธ์ชื่อ “ชาดกมาลา หรือ ชาดกมาลา”¹⁵ จัดเป็นผลงานชิ้นเอกของ “อารยสุร” นักปราชญ์พุทธศาสนาชาวอินเดียซึ่งมีชีวิตอยู่ราวๆ พุทธศตวรรษที่ ๙ ร่วมสมัยกับพระพุทธโฆสะ ชาดกมาลานี้เป็นผลงานที่อยู่ในรูปฉันทลักษณ์ (verse) ต่อมาเรื่องพระเวสสันดรยังปรากฏในชื่อวิศวันดรอวทาน เช่นกันในเรื่อง “อวทานกัลปลดตา”¹⁶ ของท่าน “เกษเมนทร” นักปราชญ์ฮินดูผู้ฝึกฝนพุทธศาสนาผลงานประพันธ์นี้ได้รับความนิยมอยู่ทางอินเดียตอนเหนือ แถบแคชเมียร์หรือกัศมีร์ ของประเทศอินเดีย และในทิเบต อวทานกัลปลดตานี้ประพันธ์

¹³ P.V. Bapat. **2500 years of Buddhism**. (New Delhi : Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, 1997 reprint.), p. 44-45.

¹⁴ พระสุตตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3. พิมพ์เนื่องในวโรกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ พระชนมพรรษาครบ 5 รอบพระนักษัตร วันที่ 5 ธันวาคม 2530. (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526), หน้า 484-814.

¹⁵ J.S. Speyer. translated. **The Jatakamālā. Garland of Birth Stories of Āryasūra**. (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971), p. 71-93

¹⁶ P.L. Vaidya, 1st edited. Sridhar Tripathi, 2nd edited. **Avadāna-Kalpalatā of Kṣemandra Volume I. Buddhist Sanskrit Text - No. 22**. (Darbhanga : the Mithila Institute of Post-Graduate Studies and Research in Sanskrit Learning, 1998), p. 71-74.

เสร็จสมบูรณ์ใน พ.ศ. ๑๕๕๕ (ค.ศ. ๑๐๕๒)¹⁷ สันนิษฐานว่าทั้งเรื่องเวสสันดรชาดก และวิศวันทรอวทานเป็นเรื่องเดียวกันและมีแหล่งที่มาแห่งเดียวกัน ต่างกันแต่ชื่อและเนื้อเรื่องบางอนุภาค (motif) เท่านั้น

ในวิศวันทร-อวทานพระวิศวันทรไม่ได้เกิดกลางตลาด

ในภาษาสันสกฤตเรื่องอดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่า อวทาน เรื่องของพระเวสสันดรปรากฏในชื่อว่า วิศวันทร หรือ วิศวันทร-อวทาน มีเนื้อเรื่องหลักเหมือนกับเวสสันดรชาดกที่เป็นภาษาบาลี แต่รายละเอียดบางส่วนแตกต่างกัน เช่น ในวิศวันทร-อวทาน พราหมณ์ที่มาขอพระกุมารชาลีและพระกุมารีกัณหาชีนาไม่ปรากฏว่าชื่อใด แต่ในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ปรากฏว่าชื่อ พราหมณ์ชูชกอย่างชัดเจน ในวิศวันทร-อวทาน พระเวสสันดรและพระนางมัทรี ไม่มีอารมณ์อ่อนไหวง่ายเหมือนในอรรถกถาเวสสันดรชาดกเลย เช่น ไม่ทรงกรรแสงจนกระทั่งถึงวิสัญญ์ภาพหรือสลบ เพียงแต่น้ำตาลอเบาแต่ก็รู้ทันและอดกลั้นเอาไว้ได้ แต่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีในอรรถกถาเวสสันดรชาดกต่างทรงกรรแสงและถึงวิสัญญ์ภาพบ่อยครั้ง และที่สำคัญพระนามของพระวิศวันทรมีความหมายต่างจากพระนามว่า เวสสันดร อย่างชัดเจน

พระนามว่า วิศวันทร มาจากภาษาสันสกฤตว่า วิศฺว หากเป็นคำขยาย แปลว่า ทั้งหมด ทั้งปวง แต่หากเป็นคำนาม แปลว่า โลก หรือ จักรวาล¹⁸ หากใช้เป็นกรรมตรงจะได้รูปเป็น วิศฺว เมื่อสมาสกับคำว่า ทร ซึ่งมาจากรากศัพท์หรือธาตุว่า ตฤฯ (tṛ) ที่แปลว่า ข้ำมหรืออยู่เหนือ ตามหลักภาษาจะกลายเป็น วิศฺวันทร โดยคำว่า วิศฺว จะไม่ลบวิภक्तिท้ายทิ้งไป แต่จะเปลี่ยน อนุสวาระ หรือนิคหิตที่อยู่ท้ายเป็น ฺน เพราะอยู่หน้า ต สมาสนี้เรียกตามหลักไวยากรณ์ว่า อลูกตสมาส ดังนั้น จึงได้คำว่า วิศฺวันทร แปลว่า ผู้ข้ำมโลก หรือผู้อยู่เหนือโลก หรือผู้ปราบทุกสิ่ง (All Subduing)¹⁹

¹⁷ Maurice Winternitz. *A History of Indian Literature Volume II : Buddhist Literature and Jaina Literature*. translated into English by V. Srinivasa Sarma. (Delhi : Motilal Banarsidass. 1993. reprint), p. 282.

¹⁸ Monier Monier Williams. *Sanskrit- English Dictionary*. (Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt.Ltd.,1988 reprint.), p. 992.

¹⁹ Ibid. p. 993.

ทำไมพระเวสสันดรจึงเกิดกลางตลาด?

พระนามว่าของพระเวสสันดรมาจากภาษาบาลีว่า เวสสันดร โดยทั่วไปมีความหมายว่า “พระผู้ประสูติกลางถนนของพ่อค้าหรือตลาด” มาจากการสมาสกันของคำสองคำ คือ เวสส แปลว่า พ่อค้า กับ อนฺดร ซึ่งแปลว่า ระหว่าง, กลาง ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ในรูปของคาถาว่า

“เวสसान์ วีถียา มชฺฌเม	ชเนสิ มุสฺสตี มม
น มยฺหํ มาติกํ นามํ	น เม เปตฺติกสมภวํ
ชาโตมฺหิ เวสสวียา	ตสฺมา เวสสนฺดรโร อหุ” ²⁰

คำแปล

“พระแม่เจ้ามุสตีได้ทรงให้กำเนิดเรากลางถนนของเหล่าพ่อค้า พระนามของเรานี้มิได้มาจากพระมารดาไม่ ทั้งมิใช่จากพระบิดา แต่เราประสูติกลางถนนของเหล่าพ่อค้า ฉะนั้นเราจึงได้รับการขนานนามว่า เวสสันดร”

ในอรรถกถาชาดก มหานิบาตวรรณนา²¹ ได้พรรณนาถึงสาเหตุที่พระเวสสันดรต้องไปประสูติกลางตลาด เพราะพระนางมุสตีพระราชมารดาซึ่งทรงพระครรภ์พระเวสสันดรครบถ้วนไตรมาส มีพระประสงค์จะทอดพระเนตรพระนคร พระเจ้าสีวิราชหรือพระเจ้าสญชัยพระราชบิดาของพระเวสสันดร จึงทรงรับสั่งให้ประดับประดาพระนคร ให้งดงามดุจเทพนครแล้วทูลเชิญให้พระนางมุสตีเสด็จทอดพระเนตร แต่เมื่อราชรถมาถึงกลางทางของเหล่าพ่อค้า พระนางทรงเกิดลมกรรมชวาทหรือปวดท้องจะคลอด เหล่าข้าราชการจึงแต่งกันผ้าเป็นห้องประสูติกลางถนนของเหล่าพ่อค้านั่นเอง ด้วยเหตุนี้พระราชโอรสจึงได้รับการขนานนามว่า พระเวสสันดร แปลว่า พระผู้ประสูติกลางถนนของเหล่าพ่อค้า หรือผู้ประสูติกลางตลาด

²⁰ ทวยราษฎร์สงฆ์สังคีติเตปิฎกั ๒๕๓๐ พุทธวสุเส. ขุททกนิกาย ชาดก. เล่ม 28/ หน้า 379/ ข้อ 2683 ขุททกนิกาย จริยาปิฎก เล่ม 33/ หน้า 619/ ข้อ 76-77.

²¹ พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 3. อ้างแล้ว, หน้า 610-611.

ด้วยเอกลักษณ์ของชาวพุทธเถรวาทที่นับถือพระไตรปิฎกว่าเป็นหลักฐานที่ไม่สามารถโต้แย้งได้ ถูกต้องที่สุด เป็นหลักฐานบันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เก่าแก่ที่สุด ดังนั้นพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยจึงเชื่อและศรัทธาในเรื่องนี้อย่างสนิทใจ เพราะจากข้อความในพระไตรปิฎกและอรรถกถายืนยันไว้เช่นนั้น ดังนั้นจึงเชื่อว่าที่พระเวสสันดร ประสูติกลางตลาดเพราะพระราชชนนีทรงประสงค์จะทอดพระเนตรพระนคร แต่ยังมีคำถามที่ตามมาอีกว่า หากพระเวสสันดรเป็นผู้มีบุญญาธิการมากเพราะเป็นพระชาติสุดท้ายที่ได้บำเพ็ญบารมีมาจนใกล้จะบริบูรณ์แล้วจริง ทำไมพระองค์จึงไม่ประสูติ ณ พระราชวังที่พร้อมด้วยแพทย์ประจำพระองค์และอุปกรณ์สำหรับการคลอด เรื่องนี้ในอรรถกถาไม่มีคำตอบ แต่จากการศึกษามหานิบาตชาดก หรือทศชาติทั้ง ๑๐ เรื่อง มีข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ สถานที่ประสูติหรือเหตุการณ์ในวันประสูติของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้า บางครั้งไม่จำเป็นต้องมีคำอธิบายที่สมเหตุสมผล หรือหากมีก็อาจเป็นเรื่องมหัศจรรย์เกินกว่ามนุษย์ธรรมดาทั่วไป อย่างไรก็ตามเหตุการณ์ตอนประสูติอาจเป็นสาเหตุของการขนานพระนามของพระองค์ก็ได้ ดังเช่นพระนามของพระโพธิสัตว์ในทศชาติที่สำคัญอีก ๒ พระนาม คือ พระเดมิยกุมารและพระมโหสถกุมาร

ในทศชาติ พระชาติที่ ๑ พระกุมารได้รับพระนามว่า เดมิย²² แปลว่า ผู้ทำปวงประชาข่มขืน เพราะในวันที่พระกุมารประสูติ เกิดฝนตกทั่วทั้งแคว้นกาลิก ประหนึ่งว่าพระกุมารพอประสูติมาก็ทำให้หทัยของปวงประชาข่มขืน ประชาชาษฎรจึงพร้อมใจกันขนานพระนามพระกุมารว่า เดมิยกุมาร ส่วนในพระชาติที่ ๕ กุมารผู้เป็นบุตรเศรษฐีได้รับการตั้งนามว่า มโหสถ²³ เพราะในขณะที่คลอดจากครรภ์มารดาได้ถือแท่งยา (โอสถขมภูิก) ดัดมือมาด้วย แท่งยานี้มีคุณทางรักษาโรคมากเพราะสามารถรักษาอาการปวดศีรษะของบิดาของกุมารที่มีมายาวนาน ๗ ปีให้หายได้อย่างน่าอัศจรรย์

ในมหาชาติพระนามว่า เวสสันดร ก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน คือ เป็นพระนามที่ขนานตามเหตุการณ์ในวันประสูติ โดยใช้สถานที่ประสูติเป็นที่มาของพระนาม ข้อสังเกตที่เหมือนกันอีกประการหนึ่งจากพระนามทั้ง ๓ พระชาติ ได้แก่ เดมิยชาดก มโหสถ

²² พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2. อ่างแล้ว, หน้า 22.

²³ พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ 4 ภาคที่ 2. อ่างแล้ว, หน้า

ชาดก และเวสสันดรชาดกคือ พระนามทั้ง ๓ ไม่ได้สื่อถึงแก่นเรื่องทั้งหมดแต่อย่างใด ทั้งยังไม่ได้เกี่ยวข้องกับแก่นเรื่องและโครงเรื่องของพระชาติทั้ง ๓ เลย และดูเหมือนว่า ในทศชาติ มีถึง ๙ พระชาติ คือ เตมีย มหาชนก สุวรรณสาม เนมิราช มโหสถ ภูริทัต จันทกุมาร นารท และเวสสันดร ที่พระนามของพระโพธิสัตว์ไม่ได้สื่อความถึงแก่นเรื่องทั้งหมดได้อย่างชัดเจน ยกเว้น พระชาติที่เป็นวัชรบัณฑิตที่มีพระปัญญาเฉลียวฉลาด เป็นปราชญ์สมดังพระนาม ดังนั้นจึงไม่แปลกที่พระนามว่า เวสสันดรจะไม่ได้สื่อถึงแก่นเรื่องของพระชาติสุดท้ายนี้แต่อย่างใด

ข้อสังเกตเกี่ยวกับเรื่องชื่อของพระเวสสันดรกับพระวิศวันดรอีกประการหนึ่ง คือ เวสสันดรชาดก บอกสาเหตุและที่มาของชื่อว่าเวสสันดรไว้ชัดเจนว่า เพราะเกิดกลาง ถนนเหล่าพ่อค้าหรือกลางตลาด แต่วิศวันดร-อวทานกลับไม่ได้ให้ความสำคัญและไม่อธิบายความหมายของชื่อของพระวิศวันดรเลย หากเราจะสันนิษฐานว่าเพราะวิศวันดร-อวทาน เป็นผลงานที่อยู่ในรูปฉันทลักษณ์ ต้องการความสั้นและกระชับจึงไม่ได้ให้ความหมายของชื่อวิศวันดร การสันนิษฐานเช่นนี้อาจถูกต้องเพียงบางส่วน เพราะเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎกก็อยู่ในรูปฉันทลักษณ์เช่นเดียวกับวิศวันดร-อวทาน ก็ยังให้ความหมายของชื่อเวสสันดรได้ ดังนั้นอาจเป็นไปได้ว่า วิศวันดร-อวทานที่รจนาขึ้นหลังเวสสันดรชาดก ผู้ประพันธ์ต้องการสื่อให้เห็นความแตกต่างบางอย่างของแก่นเรื่องโดยใช้ชื่อเป็นสื่อ นำ แต่ไม่ได้นำเสนอความแตกต่างดังกล่าวตรงๆ เพื่อลดข้อขัดแย้งกับความเชื่อ ความศรัทธาในความหมายของชื่อของพระเวสสันดรที่มีอยู่ก่อนหน้านั้นแล้ว เพราะตามประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ภาษาที่ใช้ในคัมภีร์เป็น เส้นแบ่งความคิด ความเชื่อของฝ่ายเถรวาทกับฝ่ายมหายานอย่างชัดเจน ภาษาบาลี เป็นภาษาของฝ่ายเถรวาท ส่วนภาษาสันสกฤตเป็นภาษาของฝ่ายมหายาน อนึ่ง หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ประมาณ ๕๐๐ ปี ฝ่ายเถรวาทยังคงเชื่อว่า พระพุทธเจ้าทั้งในอดีตและปัจจุบันเป็นเพียงมนุษย์คนหนึ่งพิเศษกว่าผู้อื่นเพราะการตรัสรู้เท่านั้น ต่างกับฝ่ายมหายานที่เริ่มเชื่อว่าพระพุทธเจ้าไม่ใช่มนุษย์แต่เป็นดุจเทพเจ้า เป็นสภาวะที่เรียกว่า ธรรม ที่มีอยู่ทุกหนแห่งและเป็นนิรันดร์

จากภาษาบาลีสู่ภาษาสันสกฤต จากเวสสันดรน่าจะเป็นไวศยานดร แต่ไหนเป็นวิศวันดร

ในอดีต มีนักปราชญ์บางท่านได้พยายามให้ความหมายของชื่อพระเวสสันดร แตกต่างออกไปจากพระไตรปิฎกบ้าง ดังจะเห็นได้จากงานภาษาบาลีที่ชื่อ เวสสันดรที่ปณี ของพระสิริมังคลาจารย์ พระผู้เป็นจอมปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาแห่งอาณาจักรล้านนา ท่านได้พยายามให้ความหมายของชื่อ เวสสันดร ให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่องหลักของ เวสสันดรชาดกที่เน้นเรื่องการบำเพ็ญทานบารมี โดยกล่าวว่า พระเวสสันดร คือ ผู้ให้สิ่งที่น่าปรารถนา ได้แก่ ผู้ให้สิ่งที่ต้องการทุกอย่าง (กามโท สัพพกามโท เวสสันดรโรติ)²⁴ แต่ท่าทีของท่านก็ยังคงเป็นแบบชาวพุทธเถรวาททั่วไปที่ไม่กล้าเสนอแนวคิดที่ขัดแย้งกับพระไตรปิฎกอย่างสิ้นเชิงได้ มีเพียงแต่งงานประพันธ์ภาษาสันสกฤตคือ วิศวันดร-อวทาน อันเป็นผลงานของชาวพุทธที่มีแนวคิดค่อนข้างฝายมหายาน ที่กล้าเปลี่ยนชื่อเรื่องอันเป็นหัวใจหลักของเรื่องอย่างชัดเจน เพราะหากต้องการรักษารูปศัพท์เดิมภาษาบาลี ชื่อ เวสสันดร น่าจะเปลี่ยนเป็นภาษาสันสกฤตว่า ไวศยานดร มากกว่า วิศวันดร

คำบาลีว่า เวสสุ มีความหมายว่า คนที่เกิดในวาระแพศย์ อันเป็นวาระที่ ๓ ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ มีอาชีพที่สำคัญ คือ เกษตรกรรม ค้าขายและเลี้ยงสัตว์ บางครั้งก็ใช้คำว่า เวลียาน แทน²⁵ ส่วนคำสันสกฤตว่า ไวศย มีความหมายว่า คนผู้อาศัยอยู่บนพื้นดิน (วิศ แปลว่า พื้นดิน) หรือชาวบ้านทั่วไป เป็นคำเรียกคนวาระที่ ๓ ในวาระทั้ง ๔ ตามแนวคิดของศาสนาพราหมณ์ คนวาระไวศยนี้มีอาชีพค้าขายและเกษตรกรรม²⁶ ซึ่งรวมถึงการเลี้ยงสัตว์ด้วย²⁷ ดังนั้น หากจะเปลี่ยนจากภาษาบาลีว่า เวสสันดร ไปเป็นภาษาสันสกฤตโดยให้คงความหมายเดิมไว้ทุกประการ ต้องเปลี่ยนเป็น ไวศยานดร

²⁴ สำนักราชเลขาธิการ. เวสสันดรที่ปณี. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2541), 188.

²⁵ เล่มเดียวกัน. 60-61, 454.

²⁶ Monier Monier Williams., 1026.

²⁷ Vettam Mani. *Purāṇic Encyclopaedia, A comprehensive work with special reference to the epic and purāṇic literature.* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1996 reprint), หน้า 180.

คำว่า ไวศยานุตร นี้ในพจนานุกรมของท่านเซอร์ โมนีเยร์ โมนีเยร์ วิลเลียม มีความหมายสั้นๆ ว่าเป็นพระชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้า²⁸ แต่คำนี้ไม่ปรากฏในงานของอารยศูรหรืองานของเกษเมนทระเลยและท่านทั้งสองแทนที่จะใช้คำว่า ไวศยานุตร ที่มีความหมายตรงกับคำว่า เวสฺสนุตร กลับเลี่ยงไปใช้คำว่า วิศฺวนุตร เพื่อสื่อความหมายถึงพระคุณลักษณะของพระวิศวันดรโพธิสัตว์ที่สลัดความตระหนี่ท่อมหาบริจาคทั้งพระโอรส พระธิดาและพระมเหสีที่เป็นดั่งแก้วตาดวงใจ ประหนึ่งว่าพระองค์อยู่เหนือโลกพ้นไปจากความรู้สึกผูกพันแบบคนทั่วไปได้ ซึ่งคำว่า ไวศยานุตร ไม่อาจบรรยายพระลักษณะของพระองค์ได้ดีเท่ากับคำว่า วิศฺวนุตร

สรุป

ชื่อของพระเวสสันดร ที่เป็นภาษาบาลี เวสฺสนุตร แม้จะแตกต่างจาก ชื่อภาษาสันสกฤตว่า วิศฺวนุตร เป็นความแตกต่างทั้งดงาม เป็นความหลากหลายที่นำไปสู่ความงอกงามทางความคิด ความศรัทธาและปัญญา ข้อนี้สื่อให้เห็นว่า ในสังคมไม่จำเป็นต้องเห็นตรงกันเพียงอย่างเดียว แต่การยอมรับความเห็นที่แตกต่างหลากหลายต่างหากที่ค้ำจุนสังคมไว้ ดังนั้น ไม่ว่าเราจะเห็นด้วยกับแนวคิดที่ว่า พระเวสสันดรเกิดกลางตลาดหรือพระวิศวันดร คือ พระผู้พ้นอยู่เหนือโลก ความเห็นดังกล่าวก็ไม่ใช้ความแตกแยก แต่นั่นคือความงอกเงยดงามทางศรัทธาและปัญญาของเรา

²⁸ Monier Monier Williams., หน้า 1026.

ภาพประกอบ

ภาพที่ ๓ และ ๔ พระวิศวันดรพระราชทานช้าง

ภาพหินแกะสลัก วิศวันดร-อวทาน ราชวงศ์สัตตวาหะนะ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๗
 ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์มัทราส (เจนไน) รัฐทมิฬ นาฑู ประเทศอินเดีย
 เจ้าของและที่มาของภาพ Huntington, John C. and Susan L.

Available from <http://huntingtonarchive.osu.edu/>
 accessed on April 28, 2006

ภาพที่ ๕

พระเวสสันดรพระราชทานสิ่งของ

ภาพเขียนสีที่ถ้ำที่ ๑๗ ที่อชันดา ประเทศอินเดีย อายุราวปลาย พุทธศตวรรษที่ ๑๐
ที่มาของภาพ <http://www.devi.org/ajcave17.html>

Accessed on April 27, 2006

ภาพที่ ๖ พระเวสสันดร ตอน
พระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์
พุทธศตวรรษที่ ๒๕ ภาพเขียน
ฝีมือครูเหม เวชกร

บรรณานุกรม

ภาษาไทยและภาษาบาลี

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. รัชกาลที่ ๔. **มหาชาติพระราชนิพนธ์.**

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๘.

พระสูตรและอรรถกถา แปล ชุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๒ และ ๓. พิมพ์
เนื่องในโอกาสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ พระชนม
พรรษาครบ ๕ รอบพระนักษัตร วันที่ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐. (กรุงเทพฯ :
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖).

พิฑูร มลิวัดย์. **ตรวจสอบชำระ. ลำพระเวส-เทศน์มหาชาติ หรือ มหาเวสสันดร**

ชาดกภาคอีสาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

ราชเลขาธิการ, สำนัก. **เวสสันดรที่ปณี ภาคภาษาบาลี.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

๒๕๕๑.

ศิลปินกร, กรม. **มหาชาติคำหลวง.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

ทยยรรณัฐสุส **สังคีตเตปฏิกิ** ๒๕๓๐ **พุทธวสุเส.** เล่มที่ ๒๘ และ ๓๓. กรุงเทพฯ :

โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๓๑.

ภาษาต่างประเทศ

Bapat, P.V. **2500 years of Buddhism.** New Delhi : Publications Division,
Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, 1997
reprint.

Cowell, E.B. edit. **The Jātaka or Stories of the Buddha's former Births.**
(Delhi : Cosmo Publications, 1973.

Gerini, G.E. **The Thet Mahā Chāt Ceremony.** Bangkok : Sathirakoses-
Nagapradipa Foundation. 1976.

Knox, Robert. **Amaravati : Buddhist Sculpture from the Great Stūpa.**
London : British Museum Press. 1992.

- Mani, Vettam. **Puṇic Encycloepadia, A comprehensive work with special reference to the epic and puṇic literature.** Delhi : Motilal Banarsidass. 1996 reprint.
- Speyer, J.S. translated. **The Jātakamālā. Garland of Birth Stories of Āryasūra.** Delhi: Motilal Banarsidass. 1971.
- Vaidya, P.L. 1st edited. Tripathi, Sridhar. 2nd edited. **Avadāna-Kalpalatā of Kṣemandra Volume. Buddhist Sanskrit Text-No. 22.** Darbhanga : the Mithila Institute of Post-Graduate Studies and Research in Sanskrit Learning. 1998.
- Williams, Monier Monier. **Sanskrit-English Dictionary.** Delhi : Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd. 1988 reprint.
- Winternitz, Maurice. **A History of Indian Literature Volume II : Buddhist Literature and Jaina Literature.** translated into English by V. Srinivasa Sarma. Delhi : Motilal Banarsidass. 1993. reprint.

บทคัดย่อ

หากพระเวสสันดรไม่ได้ประสูติกลางตลาด

จากการศึกษาเวสสันดรชาดก ภาษาบาลี ความหมายของคำว่า เวสสันดร ที่แปลว่า ผู้ประสูติกลางตลาด ดูเหมือนว่าจะไม่เกี่ยวกับสาระสำคัญของเนื้อเรื่องเลย แต่ในภาษาสันสกฤตในวิศวันทร-อวทาน กลับมีชื่อว่า วิศวันทร ซึ่งแปลว่า ผู้ข้ามพ้นโลก กลับให้ความหมายใหม่และสื่อถึงเนื้อเรื่องหลักได้ดีกว่า จึงมีคำถามว่า ทำไม?

Abstract

Other meaning of the name "Vessantara"

In Vessantara Jātaka, the Pāli name 'Vessantara' of the major character is usually rendered as the prince who was born in the market. The word "Vessa" means "merchant." Combined with the word "antara", it denotes a market. This name has no connection with the theme of the Jātaka. On the contrary, in the Viśvantara Avadāna, which is derived from the same source with the Vessantara Jātaka, the Sanskrit name 'Viśvantara', means "the prince who crossed over to the transmigratory world", seems to be more relevant to the theme of that Avadāna. Thus, the study of these two names considers why there are differences in the meanings.